

ПОВЕСТТА „НЕМИЛИ-НЕДРАГИ“ ОТ ИВАН ВАЗОВ

Иван Вазов озаглавява повестта си „Немили-недраги“, защото се стреми акцентът в творбата да падне върху мъченическата съдба на българските хъшове, т.е. върху страданието, което те трябва да преодолеят, за да станат герои на националната история. Това заглавие допринася за изясняване творческия замисъл на автора и за доуточняването на образа на българския хъш като мъченик и герой.

В първа и втора глава писателят постепенно въвежда читателя в света на хъшовете. За да изясни техния начин на живот, идеалите и копнежите им, Вазов прави подробно описание на нощния град, рисува обстановката в кръчмата на Странджата, прави пестеливи портретни описания на хъшовете, представя техните разговори, разкрива поведението им и чувствата, които ги вълнуват.

Тежката, но едновременно с това славна участ на хъшовете писателят разкрива многостранно и постепенно в цялата повед, като усещането за обреченост, неуютност и самота се ражда още в началото на първа глава, където е поместено описанието на браилските улици през една студена декемврийска нощ. Безразличието и егоизмът на румънското общество, проявени спрямо прокудените от родината им мъченици, се материализират в детайлите на това описание и мотивира отчуждението на шепата българи от света, в който са потърсили убежище. Само малкото тясно прозорче на българската кръчма свети в нощта като фар, който сочи пътя на самотните и изтерзани души на патриотите-хъшове.

Кръчмата на Странджата със своя жалък вид характеризира живота, който водят поборниците за българската свобода далеч от родно място, дом и близки. Убийствената бедност е озлобила душите им и единственото място, в което те отново се чувстват хора с достойнство, е това жалко в подредбата си помещение. За тях кръчмата се е превърнала в дом, но и „малката България“, в която отново се чувстват хора. Патетичните картини, отразяващи героични събития от близкото минало, както и надписите на кафенетата и тютюнджийските лавки, държани от българи, изразяват патриотичния дух и героичните пориви на тези унижени човешки същества. Задушливият, но все пак топъл въздух в кръчмата контрастира със студената декемврийска нощ навън. Светлината в помещението е противопоставена на мрака и мъглата. Общността на хъшовете вътре се откроява сред злобата и жестокостта на света отвън.

Пестеливите портретни описания представят различни, но близки помежду си хора, които са обединени не само от бедността и униженията, а преди всичко от патриотичния порив и готовността за саможертва. За тях свободата на родината е висша ценност. Разговорите, които водят, са свързани с най-съкровени им чувства и преживявания, предизвикани от спомена за боевете и прежеждията на въстаниците, които са се сражавали в България преди три години. Потопени в спомена за героичните събития, те уточняват отново обстоятелствата в многократно разказваните случки, които им дават усещането за смислено изживян живот.

Едно пространно разсъждение на писателя (пряко изразено във II глава) обобщава тези чувства. Докато героите спят, действието е „спряно“ от автора (такова „задържане“ на основното действие се нарича ретардация), който сам „взема думата“ за едно лирическо отстъпление, където, „отклонявайки се“ от повествованието за главното действие, той изразява най-възвишените си чувства към родината.

В повестта Вазов използва контрасти, „смяна на кадри“, редуване на противоположни по смисъла си описания. Жалкото настояще, безличното сиво

ежедневие, гладът и мизерията контрастират с възвишените идеали на хъшовете в целия текст, за да се подчертае способността на унижените и изтерзани от ежедневната борба за насъщния хъшове да извършат героичен подвиг за свободата на родината. Тяхната готовност за саможертва и величието на благородните им постъпки ги открояват на фона на егоизма и безразличието на примирилите се с робството безличия.

Подобно значение има и противопоставянето между съня на Бръчков и реалната действителност след пробуждането му. Смелостта, готовността му за саможертва, благородството на поривите му и разказите на другарите му се „материализират „ в героичните сцени от съня. Чувствителната душа на младия поет е впечатлена от величието на събитията и от факта, че той е чул лично от тях самите спомени на участниците. Още при въвеждането на образа на героя писателят заявява, че младежът е „написал и напечатал тайно вече цяла патриотическа поема“, че е „мечтател, идеалист, ветреник“. Това обяснява защо въображението на младия Бръчков рисува „странни и фантастически образи“, които карат сърцето да „тупа, тупа, та ще се пукне!“ Сънят на младежа доказва убедително думите на Македонски за този „брат“ на хъшовете. Опитният емигрант определя момъка като човек с „благородно сърце“, което „не може да търпи повече тиранията на нашите петвековни неприятели“, като „достоеен син на майка България“. Сънят изразява най-съкровено за Бръчков - желанието да даде смисъл на живота си чрез саможертвата за свободата на родината. Балкана, Странджата, Спиро Македонски, Хаджи Димитър, знамето, „левския калпак“ и битката, които оживяват в съня на момъка, стават символи на величието на борбата за свобода, на саможертвата, а по този начин и на намерения смисъл на живота.

Цялото хъшовско битие на Бръчков и героичната му смърт в Гредетинската планина са заложени от автора още в съня от II глава, затова читателят не е изненадан от развитието на съдбата му по-нататък. При пробуждането си младежът, „замаян“, вижда реалността на жалкото настояще на същите тези български патриоти, които са герои на съня му. Романтичната представа за смелите борци за свобода, която си е изградило въображението му, се разбива в реалността на крайната бедност, водеща до мизерия на душите, и в трагичната самотност на изгнаниците в един чужд свят. Така „авантюризмът“ и „неморалността „ на някои действия на хъшовете, в опит да надхитрят суровото всекидневие, придобиват друг смисъл - те са жалкото, което подсилва величието на мъченичеството; изпитанията, страданията и униженията подчертават героичното в тях.

В повестта Вазов изгражда най-ярко два образа, които (в противопоставянето чрез външните белези на физическия облик, проявите на характерите и поведението) всъщност взаимно се допълват. Това са Странджата и Македонски. След първата им поява, още в началото на повестта, авторът ги представя по-подробно в няколко откъса, но насочва вниманието си към всеки от тях в отделни глави, за да разгърне образите им и да доизгради представата на читателя за героите. Колкото и да са различни помежду си, след проявите им в някои глави на повестта - III и V (Странджата), X (Македонски) - те сливат най-важните си черти в обобщения образ на българския хъш - мъченик и герой.

Едно от най-вълнуващите места в текста е речта на Странджата от III глава. Този текст донякъде резюмира цялата повест, за да повтори основното в сбит вид. Думите на стария знаменосец действат като магия на хъшовете. Те ги омиротворяват, лекуват раните в душите им, отново ги обединяват около общия блян. Силните трогателни слова на Странджата, обръщението „братя“, реторичните въпроси, трагичните изводи за жалкото настояще на хъшовете, кратките императивни изречения, паузите и повторенията са подходящи изразни

средства, с които писателят постига това въздействие както върху героите в текста, така и върху читателя. За Вазов е важно да подчертае реакцията на хъшовете- цялата група откликва възторжено на речта, която стига безпрепятствено до дълбините на душите и ги пречиства.

Като важен герой със специални функции в текста, образът на Странджата е представен по-детайлно в I, III и V глава. Чрез изображението на последните дни и часове от живота на стария хъш в V глава Вазов постига внушенията, към които се стреми с цялата повест. Знаменосеца е изпълнил своя дълг пред родината и неговият пример е единственото, което има значение за младия Бръчков. Приемствеността между поколенията на борците за свобода откриваме в трогателните грижи на момъка за умирающия, в изповедта на стария знаменосец, в диалога на двамата герои, в предаването на „величествените документи“, свидетелстващи за героичните събития в една славна епоха. Странджата до самия си край вярва убедено в делото на своя живот- свободата на България- и в признателността на народа. Заветът „Уми за България!“ е своеобразно заклинание към следващите поколения българи, но тъжният извод, който писателят прави на финала на V глава („Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение...“), привнася скръбна нотка и изразява огорчение, защото благородството, безкористността и саможертвата на героите в нашата история често блестят на мрачния фон на бездушието и егоизма на огромното множество.

На Македонски е обърнато по-специално внимание и на други места в текста, но най-ярко истинският му облик е изтъкнат в X глава, където писателят решава проблема за сблъсъка на авантюризма и героизма в сложния му образ. В тази част на повестта Македонски е подложен на сериозно изпитание- хъшът преминава през различни опасни прекеждия (които писателят неслучайно градира в целия текст на X глава), за да изпълни своята мисия.

Според виждането на Вазов най-висша ценност за българина трябва да бъде неговото отечество. Борбата за свободата на родината е изградила нова ценностна система и следователно нов морален кодекс, който стои над традиционно приемания от християните като най-съвършен Нравствен закон, регламентиращ чрез правилата си (Десетте Божи заповеди) живота на хората. Според правилата на националноосвободителната борба Вазов „изравнява“ значимостта на един човешки живот и на една дъска. Откъртената от колибата на влаха дъска, която дори не е същински битов предмет и няма никаква материална стойност, е по-важна от самия си собственик, защото в критичен момент е необходима за делото. За да премине през реката и да изпълни мисията си, Македонски се нуждае от тази дъска. Следователно за Вазов новата ценностна система и новият морал предполагат ново поведение, което е оправдание за големия грях - убийството, - щом той е извършен заради делото. Тук „Не убивай!“ от християнския морал става: „Ако от това зависи успехът на народното дело, може и да убиеш.“ Подобно преосмисляне на традиционния християнски морал невинаги е оправдано, но Иван Вазов го допуска, тъй като най-висшата ценност за него е България (респективно нейната свобода). Така основната етическа опозиция добро - зло при Вазов придобива нов смисъл - тя се проявява като продължение на народностното противопоставяне българи - турци. Всички трудности, които Македонски среща по пътя при изпълнението на мисия, свързана с българското освободително дело, са знак за огромното изпитание, което героят ще трябва да премине, за да докаже, че е достоен за делото. Заради това убийството на влаха не е морален проблем за Вазов.

Допълвайки се взаимно, Странджата и Македонски създават един цялостен образ на българския хъш. Сродяват ги тяхната любов към отечеството, решимостта да помогнат на народа си, готовността да се жертват за свободата на родината,

смелостта им и мъченическият живот, но те се различават по характер. Докато Странджата е щедър, благороден и отзивчив, Македонски е готов да се възползва от доверието на другите и дори да злоупотреби с него за лична изгода. Докато Странджата е благоразумен, Македонски се проявява като авантюрист. Докато Странджата е скромен, Македонски се самоизтъква горделиво. Вазов изгражда образите на двамата герои паралелно именно за да преодолее различията между тях, защото за него е по-важна синовната обич на различните българи към отечеството, готовността да пренебрегнат личното щастие в името на колективния интерес. Няма значение какъв е всеки от хъшовете поотделно, има значение само готовността им да се посветят изцяло на народното дело.

В развитието на действието, обратно на тезата на румънските власти и българските чорбаджии, че хъшовете са „вагабонти и кокошкарни“, политическите емигранти доказват, че са истински патриоти и народни герои. В 16-та и 17-та глава, по време на битката в Гредетинската планина, храбростта и жертвоготовността на Вазовите герои се проявяват без остатък. В сражението хъшовете загиват за своя върховен идеал - свободата, - пренебрегвайки естествения си човешки страх от смъртта. Това, в което са вярвали, и това, за което са мечтали, заслужават тази висока цена и Вазов не пести своето патетично слово, когато разказва за героичния подвиг на хъшовете и за величавата им смърт.

Цялото литературно творчество на Иван Вазов е доказателство, че Родината е тази най-висша ценност, в която вярва и самият писател, затова България присъства във всеки ред и на повестта „Немили-недраги“. Величественият образ на родината, който свързва в едно цяло героите, обобщава основната идея на повестта: „Ах, сладка е смъртта за отечеството!“ Родината е във всичко: в личните терзания и драми; в буйните спорове в скромната кръчмица, когато героите дирят светлина в спомените за безпримерната смелост, проявена в битките; в неспокойните сънища, изразяващи бурята на измъчените души; в лелеяните блянове на хъшовете. Този образ често е персонифициран и присъства трайно в българската литература, нерядко сливайки се с образа на майката. Вазов смята, че мястото на Родината в душевността на българина е централно, защото през Възраждането, когато няма държава, най-висшата ценност (Бог) е отечеството.

Майка България е непостижим и болезнено изстрадан блян за много поколения през епохата на турското робство. Той е осмислил живота и всички усилия на смели българи векове наред. Според патриота-идеалист Вазов примирението с робството е една от формите на предателство към изтерзания народ. Страданието на майката родина задължава нейните достойни синове да пожертват всичко най-скъпо - дори живота си - за свободата ѝ. Писателят убедено вярва в това и го илюстрира художествено чрез житейския избор, съдбата и смъртта на героите от повестта „Немили-недраги“.